

DOI: 10.32626/2309-2254.2021-32.94-105

УДК 305-055.2(41)+(470+571):358.4«1939/1945»

ЗАЛЕТОК Наталія – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри філософії та історії Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, вул. Дж. Маккейна, 33, м. Київ, індекс 01042, Україна (nataliazaletok@gmail.com)

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5319-3876>

ResearcherID C-6544-2018

ZALIEТОK Nataliia – Candidate of Historical Sciences, Senior Lecturer of the Department of Philosophy and History of the V. I. Vernadsky Taurida National University, 33 John McCain Street, Kyiv, index 01042, Ukraine (nataliazaletok@gmail.com)

Бібліографічний опис статті: Залеток, Н. (2021). Служба та побут британських і радянських жінок у протиповітряній обороні в роки Другої світової війни. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*, (31), 94-105.

СЛУЖБА ТА ПОБУТ БРИТАНСЬКИХ І РАДЯНСЬКИХ ЖІНОК У ПРОТИПОВІТРЯНІЙ ОБОРОНІ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Анотація. *Мета дослідження* – дослідити особливості служби та побуту британських і радянських жінок у протиповітряній обороні у роки Другої світової війни. **Методологія дослідження** спирається на принципи історизму та системності. Були застосовані загальнонаукові методи аналізу та синтезу, індукції та дедукції, аналогії, узагальнення, а також спеціально-історичні – історіографічного аналізу, ретроспективний, історико-порівняльний. **Наукова новизна.** Стаття є частиною більш широкого дослідження служби британських і радянських жінок у збройних силах у 1939-1945 рр., що має на меті порівняти політику тоталітарних та демократичних режимів у цьому питанні. У науковій розвідці було поглиблено наявні студії та зацікавлено увагу на побуті представниць двох країн на службі у ППО. **Висновки.** Служба британських і радянських жінок у ППО мала чимало спільного. Наприклад, вони переважали в особовому складі багатьох батерей обох країн, служили вони на однакових посадах, часто у змішаних підрозділах, тобто разом з чоловіками. Обидві країни змушені були відбивати потужні авіанальоти ворога, тому на їхні служби ППО покладалося чимале навантаження. Чоловіки-військовослужбовці обох країн були збентежені появою жінок у ППО, так само як і суспільства, однак зрештою їм довелося прийняти цей факт. Порівнюючи побутові умови, мусимо констатувати, що британки подекуди жили у більш комфортабельних умовах, ніж їхні радянські посестри. Вони проживали у хатинах Нісен та наметах, мали більше можливостей для дотримання гігієни. Тоді як радянські жінки проживали в землянках і відчували труднощі з дотриманням гігієни. Житла військовослужбовців ППО у Великій Британії були розподілені на чоловічі та жіночі. В СРСР облаштовували для жінок окремі землянки.

Ключові слова: протиповітряна оборона, жінки, Друга світова війна, Велика Британія, СРСР.

THE SERVICE AND LIFE OF BRITISH AND SOVIET WOMEN IN AIR DEFENSE DURING WWII

Abstract. *The purpose of the study is to investigate the peculiarities of the service and life of British and Soviet women in air defense during WWII. The research methodology is based on the principles of historicism and systematicity. General scientific methods of analysis and synthesis, induction and deduction, analogy, generalization, as well as special-historical – historiographical analysis, retrospective, historical-comparative have been used. Scientific novelty.* The article is part of a larger study of the service of British and Soviet women in the armed forces in 1939-1945, which aims to compare the policies of totalitarian and democratic regimes on this matter. In this scientific investigation, the existing studies have been deepened and attention has been focused on the life of the representatives of the two countries in the air defense service. **Conclusions.** *The service of British and Soviet women in the air defense forces had much in common. For example, they predominated in the personnel of many batteries of both countries, they served in the same positions, often in mixed units, i.e., together with men. Both countries were forced to repel powerful enemy air strikes, so their air defense services were heavily burdened. The male servicemen of both countries were embarrassed by the appearance of women in the air defense, as well as society, but in the end, they had to accept this fact. Comparing the living conditions, we must state that British women sometimes lived in more comfortable conditions than their Soviet sisters. They lived in Nissen huts and tents, had more opportunities for high personal hygiene, whereas Soviet women lived in dugouts and had difficulty maintaining it at a proper level. Housing for air defense personnel in the United Kingdom was divided into men's and women's. In the USSR, separate dugouts were set up for women.*

Key words: air defense, women, World War II, Great Britain, USSR.

Постановка проблеми. Студіювання різних аспектів служби жінок у збройних силах країн світу у роки Другої світової війни досі не втрачає своєї актуальності, адже застарілі гендерні стереотипи поступово відходять у небуття, а разом з ними і спроби деяких країн приховати істинну роль представниць жіночої статі у цьому військовому конфлікті. Особливо цікавими у цьому контексті, на наш погляд, є порівняльні дослідження, які дають змогу відшукати спільне та відмінне у підходах урядів різних держав до залучення жінок до служби у збройних силах в роки війни.

Аналіз джерел та останні дослідження. Особливості служби радянських жінок у збройних силах відображено у роботах В. Мурманцевої (Мурманцева, 1974), В. Галаган (Галаган, 1986; 1991) та ін. Перебування британських жінок у війську у 1939-1945 рр. детально студіювали Дж. Делгрут (Degroot, 1997), К. Гарріс (Harris, 2003), Д. Коллетт Вейдж (Collett Wadge, 1946) та ін. Крім того, служба жінок у вказаних країнах ставала й об'єктом для порівняння у роботах Д. Кемпбелл (Campbell, 1993), яка фокусується на зіставленні досвідів служби жінок у Німеччині, США, Великій Британії та

СРСР, А. Аллен (Allen, 2007), яка бере ще ширше коло країн для порівняння. Т. Хаяшіда (Hayashida, 2016) зробила спробу порівняти залучення британських та японських жінок до війська. При цьому, на наш погляд, згадані автори недостатню увагу приділяють спільному та відмінному між організацією служби жінок у країнах з різними режимами правління. Приміром, А. Аллен порівнює країни лише з однаковими політичними режимами, а СРСР взагалі виділяє в окрему групу як унікальний приклад. Проте наша наукова розвідка (Zalietok, 2018) дала змогу зробити висновок, що у досвідах служби радянських та британських жінок було чимало спільних рис, на яких практично не акцентують увагу інші вчені. Наразі ж ми ставимо перед собою мету з'ясувати, наскільки багато подібностей було в організації служби жінок у протиповітряній обороні цих двох країн.

Мета статті – спираючись на спогади ветеранок, інші джерела та наявну історіографію дослідити особливості служби та побуту британських та радянських жінок у протиповітряній обороні у роки Другої світової війни.

Виклад основного матеріалу. Попри те, що Великій Британії вдалося уникнути сухопутного вторгнення у свої володіння під час Другої світової війни, вона потерпала від повітряних нападів ворога та мала суттєвий брак кадрів у збройних силах. У зв'язку з цим відбувався активний набір добровольців, а згодом – офіційний призов до жіночих служб при збройних силах. Найчисленнішою з них була створена ще у 1938 р. Допоміжна територіальна служба. Багато членок ДТС служило у підрозділах протиповітряної оборони. Почалася ця практика з експерименту британського уряду, внаслідок якого планувалося залучити їх до служби у прожекторних батареях ППО. У 1942 р. було сформовано першу таку бригаду. Вона добре зарекомендувала себе і масштаби присутності жінок у ППО згодом було розширено. Британки воювали як у складі суто жіночих формувань (наприклад, прожекторна бригада № 93), так і в змішаних бригадах (Harris, 2011). В останніх, крім командира-чоловіка, був ще «гендерний комісар». Цю посаду обіймала жінка, яка мала слідкувати за дотриманням дисципліни серед жінок (Campbell, 1993, р. 307).

Жінки в ППО охороняли стратегічно важливі об'єкти (промислові підприємства, аеродроми), обороняли міста від авіаційних атак, і часом гинули під час служби. Так, М. Кардер, колишня артилеристка та висотомірниця, згадувала, що певний час служила у Лондоні, їхня «...зенітна артилерійська установка розміщувалася в Гайд Парку, поблизу будинку В. Черчилля, який весь час намагалися розбомбити ворожі літаки Фау-2 (одного ранку тричі за чверть години)» (Carder, 2005). М. Летем згадувала, що неподалік її тодішнього місця служби, в Кайстері поблизу Ярмута ворожий літак раннім ранком обстріляв позиції бригади ППО, внаслідок чого загинуло 25 членок ДТС (Latham, 2003).

На перших порах жінок у ППО намагалися відправляти на службу до немобільних підрозділів, де були більш комфортабельні умови життя. Персонал мобільних структурних підрозділів вимушений був жити в наме-

тах, які вважалися на початку війни непридатними для проживання у них жінок. Щоправда згодом це переконання було переглянуте, адже практично всі підрозділи ППО були перенесені на узбережжя (Degroot, 1997, pp. 443–444).

М. Летем стверджувала, що перед службою у ППО її направили на 6-тижневу підготовку. Під час неї новобранки мали скласти тести на фізичну витривалість, слух, зір, самоконтроль. Їй вдалося успішно їх пройти і стати третім оператором приладу керування артилерійським вогнем, до обов'язків якого входила робота з телескопом та утримання цілі на лінії горизонту під ворожими обстрілами. «Прилад керування артилерійським вогнем... передавав інформацію, яку ми заносили до гармат (3.7), потім артилеристи стріляли снарядами. Ми працювали у двох групах – А та В. Я була в групі В: 5 осіб на приладі керування артилерійським вогнем, 3 особи займалися вимірюванням висоти. Коригувальники 24 години чергували під землею. Командно-далекомірний пост завжди був готовий до польоту будь-якого літака» (Latham, 2003). М. Летем зазначала, що траплялися і помилки в їхній роботі. Так, одного разу вони підбили британський літак, оскільки його екіпаж дав їм невірний сигнал. Однак обійшлося без жертв, адже пошкоджену машину вдалося успішно посадити (Latham, 2003).

У змішаних батареях ППО підйом був о 06.30, відбій – о 22.30. Жінки на службі практично весь час проводили разом зі своїми побратимами з Королівської артилерії. Їхня служба була поділена на 4-денні зміни, під час яких кожна з жінок мала впродовж 24 годин перебувати в командному пункті та артилерійському парку, з них 6 годин мала чергувати. Решту часу – зобов'язана перебувати поблизу артилерійського парку, щоб бути готовими негайно приступити до виконання своїх обов'язків у випадку тривоги (Collett Wadge, 1946, p. 115).

Дж. Кібелл, яка служила у ставці 1-го протиповітряного корпусу в Аксбриджі поблизу Лондона, згадувала, що керівництво не завжди могло забезпечити належні побутові умови. Так, на перших порах їй з деякими посестрами довелося жити не в таборі, а в сарайчику, який армія реквізувала у господарів для своїх потреб. Через три місяці, коли житло для них нарешті було готове, дівчат переселили до загального табору. Жили вони в хатинах Ніссен – сталевих напікруглих конструкціях, які використовувалися для військових потреб, зокрема, для облаштування казарм у роки Першої та Другої світових воєн (Quibell, 2004). Британка Дж. Стотт розповідала, що в таких хатинах розміщували по 12 осіб, вони «...вибудовувалися в формі так званих "павуків" – по 4 хатини, що сходяться на кінцях до туалетів, умивальників, душів і раковин. Це місце називали санітарним блоком – всі блоки ввечері забезпечувалися гарячою водою із загального бойлера. Я не можу пригадати, скільки було «павуків», але для обслуговування місця дислокації зенітних артилерійських установок було потрібно 120–130 осіб. Тільки кожна артилерійська бригада складалася з 11 осіб, а було по 4 гармати на кожному місці дислокації, по два місця дислокації на батарею...» (Stott, 2005).

На самому початку створення змішаних підрозділів ППО і набору жінок до них офіцери-чоловіки дуже скептично поставились до цієї практики і не бажали бути їхніми командирами. Однак з часом вони змінили свою позицію. Один із командирів змішаної батареї стверджував: «Коли я увійшов до складу цієї батареї, працював над нею, спостерігав за її успішним розвитком і ділився своїми печалями та радіощами з її членами, я можу сказати, що ще ніколи не був такий щасливий, як зараз» (Campbell, 1993, pp. 310–311). Військове керівництво намагалося направляти на службу до змішаних бригад лише чоловіків без досвіду служби, адже ветерани сприймали необхідність служити пліч-о-пліч з жінками як приниження і порушення звичних для них армійських порядків (Degroot, 1997, p. 438).

Попри те, що членкам змішаних бригад видали значки Королівської артилерії, а капралів називали бомбардирами, рядових – рядовими артилерії, офіційно вони перебували на службі в ДТС, а не в Королівській артилерії (Hayashida, 2016, p. 166). Дослідник Дж. ДеГрут стверджує, що «типова змішана батарея складалася зі 189 чоловіків та 299 жінок. Зрештою, 70% від усіх новобранців ДТС направляли на службу у змішані батареї, а піку в 57 000 зайнятих оперативними обов'язками було досягнуто в 1943 р. Наприкінці 1944 р. у командуванні ППО було більше жінок, ніж чоловіків» (Degroot, 1997, p. 336). Чимало з них отримали відзнаки за свою службу. Наприклад, В. Флемінг була представлена до нагороди за зразкове керівництво підрозділом операторів радару та поведження з радарним обладнанням (The National Archives (United Kingdom), item number: 4096776, catalogue reference: WO 373/157/165). Е. МакМанус рекомендували до нагородження за її вмиле керівництво підрозділом прокладачів курсу літаків та телефоністок (The National Archives (United Kingdom), item number: 4096978, catalogue reference: WO 373/157/258). Молодшого капрала А. Гаррадин – за те, що вона, перебуваючи на чергуванні на наглядовій вежі, не розгубилася під час ворожої атаки, попри те, що бомби падали в радіусі 100 футів від її місцеперебування, і продовжувала виконувати свою роботу на приладі слідкування (The National Archives (United Kingdom), item number: 4096991, catalogue reference: WO 373/69/334).

Жінки в ППО офіційно заряджали зброю, прикріплювали запали до артилерійських снарядів, виявляли авіацію противника, скеровували стрільки для відкриття вогню по ній (Noakes, 2006, p. 116). Як зазначалося у брошурі «Жіноча робота на потреби фронту» (Women's War Work in Britain, 1943, p. 9) («Women's War Work») (1943), «Членки ДТС виконують практично всі можливі обов'язки у протиповітряних батареях, за винятком застосування зброї; їхні базові функції – працювати з обладнанням, за допомогою якого встановлюється місцезнаходження цілі, та замовляти вогонь» (Women's War Work in Britain, 1943, p. 9). Їхні посади, що включали такі обов'язки, були перекласифіковані на небойові, зокрема, для уможливлення служби жінок у ППО без осуду з боку соціуму (Campbell, 1993, p. 313). Вищезазначене вкотре підтверджує те, що офіційні обмеження для жінок в армії запроваджува-

лися не для захисту та комфорту самих жінок. Дослідники стверджують, що цей захід, а також офіційна заборона для жінок натискати на спусковий гачок, були лише формальністю. За словами Д. Кемпбелл, насправді «змішані бригади ППО були такими ж бойовими одиницями, як і екіпажі літаків, які вони збивали» (Campbell, 1993, р. 313). Як зазначає Р. Брод, «...жінки іноді стріляли з великокаліберної зброї і, ймовірно, також з кулеметів, встановлених для захисту прожекторних загонів від літаків противника, що низько летять» (Broad, 2006, р. 151). На випадки застосування жінками летальної зброї вказує і К. Гарріс (Harris, 2003, р. 39). До того ж, як слушно підмітив свого часу генерал Ф. Пайл, «немає великої різниці між керуванням радіолокаційною станцією управління артилерійським вогнем та стрільбою зі зброї: і те, і інше є засобами знищення літака противника» (Pile, 1949, р. 186). О. Грум, яка служила операторкою координатографа, підтверджувала у спогадах, що в її підрозділі жінки самі не тиснули на гачок, проте саме вони давали інструкції своїм побратимам-артилеристам щодо відкриття вогню (Goom, 2005). Однак все це не заважало владі заявляти, що жінки перебувають в армії виключно на небойових посадах. Таким чином, влада Великої Британії намагалася приховати випадки, коли жінки насправді виконували бойові ролі, на відміну від радянського уряду, який цього не заперечував.

У Радянському Союзі служба жінок у ППО була масовим явищем – наприкінці війни їхня частка від загальної чисельності кадрового складу становила 24% (Іванова, 2002, с. 352). За даними В. Галаган, «до початку 1943 р. у ППО, без врахування авіаційних частин, служило понад 120 тис. жінок. У прожекторних частинах, підрозділах загороджувальних аеростатів, повітряного спостереження, оповіщення і зв'язку вони на 80, а іноді і на 100% замінили чоловіків, зокрема на посадах молодших командирів» (Галаган, 1991, с. 28). Тільки в першій половині 1942 р., згідно із постановою Державного комітету оборони «Про мобілізацію дівчат-комсомолок в частини ППО» №1488 від 25 березня 1942 р., 100 тис. молодих жінок були призвані на службу для заміни чоловіків у протиповітряній обороні (Постановление ГКО СССР № 1488, 1942). Наприкінці війни у ППО налічувалося 200 тис. жінок, з яких 121 218 (33% від усього особового складу) служили в зенітній артилерії (Вестник противовоздушной обороны, 1982, с. 73).

На законодавчому рівні була дозволена безпосередня участь жінок СРСР у бойових діях. Однак, як і у Великій Британії, радянське суспільство та солдати чоловічої статі були збентежені їх присутністю у ППО та в армії загалом. Як зазначив командувач Московського фронту ППО Д. Журавльов: «Звістка про прихід до військ ППО дівчат була сприйнята насторожено. Багато хто, особливо кадрові командири, не могли й уявити собі, як виглядатиме присутність жінок на вогневих позиціях, у суворих умовах бойової обстановки. Чи впораються дівчата з військовою «премудрістю», яка споконвіку була справою чоловіків. Але ось минуло 3-5 місяців навчання, бойової роботи – і тривоги виявилися марними. Дівчата відчували свої сили, можливос-

ті. Незабаром вони показали приклад хорошого знання своєї справи... Дуже скоро ми переконалися, що переважна більшість дівчат стала чудовими воїнами. Старанність, дисциплінованість, акуратність їм були притаманні не в меншій мірі (якщо не в більшій), ніж чоловікам» (Мурманцева, 1974, с. 61).

Показово, що британські жінки в протиповітряній обороні декому також «здавалися розумнішими за решту членів служб» (Allen, 2007, р. 61). Ф. Пайл, головнокомандувач ППО, зізнався, що «дівчата жили, так само як чоловіки, захищали свої прожектори, так само як чоловіки, і, на жаль, деякі з них гинули, так само як чоловіки. Беззбройні, вони часто виявляли велику особисту звитягу. Вони заробляли нагороди, і заслуговували більшого» (Pile, 1949, pp. 36–37). Але в обох країнах служба жінок у зенітних підрозділах розчинилася в публічному дискурсі, який мав на меті прославити солдатів-чоловіків.

Радянські жінки добре зарекомендували себе в боях. На курсах та у військових школах їх вчили навикам поведіння з бойовою зброєю, готували кулеметниць, навідниць, командирок зенітно-кулеметних розрахунків, приладисток, зв'язківців тощо (Мурманцева, 1974, с. 138). Нерідко навчали жінок і вже безпосередньо на фронті. Наприклад, З. Сотникова (Клейменова), що служила приладницею в ППО, зазначала, що її навчання проходило безпосередньо на місці служби: «Хлопець, який перебував на цій посаді до мене, розповів докладно що й до чого. Потім його і інших хлопців з батареї відправили на фронт, а замість них на прилади поставили нас, дівчат» (Сотникова (Клейменова), 2019).

Багато радянських жінок у ППО, зокрема у службі повітряного спостереження, оповіщення та зв'язку, виконували обов'язки, аналогічні тим, що і їхні посестри у Великій Британії. Їхніми завданнями були виявлення ворожих об'єктів, наведення на них протиповітряної артилерії тощо. Служили жінки й у прожекторних частинах, основним завданням яких був захист стратегічно важливих військових та промислових об'єктів, а також у частинах аеростатів повітряного загородження (Мурманцева, 1974, с. 139).

Т. Борисова (Козирева), яка служила в роки війни далекомірницею зенітної артилерії, згадувала, що у її відділенні були майже самі жінки, тільки безпосередньо артилерійські гармати обслуговували здебільшого чоловіки, оскільки снаряди для них були важкі (16 кг) і з ними фізично складно було давати раду. Виняток становили умови бою, в якому відповідально за обслуговування гармати поранили чи вбили. Тоді посестри по службі мали його замінити (Борисова (Козырева), 2012). Так само було розподілено обов'язки і в батареї Є. Попової (Бутової), яка служила в ППО приладисткою. Зв'язківцями, далекомірниками, приладистами у них були жінки, а чоловіки старшого віку (за 50 років) обслуговували гармати. Однак поводитися зі зброєю вчили бійців обох статей, для того, щоб вони могли одне одного замінити у разі необхідності. Є. Попова (Бутова) розповідала, що у 1942 р. їхня зенітна батарея розміщувалася в Опалісі поблизу Москви. Жили бій-

ці в землянках (окремих для жінок та чоловіків), безпосередньо біля приладу керування артилерійським вогнем. На той час їхнім завданням було захистити від бомбардування Москву і це давалося дуже нелегко: «Наші гармати на 10 кілометрів били, але деякі літаки проривалися на висоті 12 кілометрів. Це ж жах був якийсь... Було страшно. За ніч ми по 3 – 4 рази виходили. Нам по рації повідомляли про наліт, ми вилазили з ліжка, я кричу: “За прилад!” Зайняли свої місця, я кричу: “Приладова готова!”, командир з нарядь кричать: “Гармата готова!” Командир взводу подає команду і взвод починає вогонь. Наліт відбили, тільки ляжеш, тільки закриєш очі – знову в рельсу ступають і ми вибігаємо хто у чому. На перших порах ми в шинелях спали. Ледь-ледь пояс послабиш і лягаєш на нари. А потім, коли німців уже від Москви відігнали, тоді ми барствували – нам ліжка окремі дали і ми вже роздягалися. І все одно тривоги часто були...» (Попова (Бутова), 2013).

О. Павельченко служила у 1572-му зенітному полку. Її зенітна установка прикривала переправи через Дніпро, аеродром у Жулянах під час боїв за визволення України. Наприкінці 1943 р. артилеристка А. Рябченко збила останній ворожий літак над Києвом, який намагався пробитися до міста (Галаган, 1986, рр. 180–181).

Р. Заянчуковська зазначала, що спеціальної підготовки для служби у ППО не проходила та навчалась необхідним навичкам безпосередньо при батареї. Служила далекомірницею. Її підрозділ обороняв здебільшого аеродроми та промислові підприємства і періодично успішно збивав ворожі літаки. За спогадами ветеранки, коли вони «... стояли в Джанкої, а потім в Румунії... За містом зазвичай у нас стояла станція гарматних установок... Як тільки з'являвся літак, вона включала прожектори, фіксувала цей літак, а потім сповіщала про це нас. Тоді ми за отриманими від них даними встановлювали на далекоміри азимут, дальність і шукали точку. Упіймавши ціль, ми вели по ній допоки не розпізнавали, якої марки цей літак: «Хейнкель» або ж «Рама». Потім визначали дальність, висоту, кут місця і азимут, після чого наші гармати стріляли за заданими напрямками» (Заянчуковская, 2015).

Зенітниця В. Янпольська (Синева) згадувала, що після Сталінградської битви їхній підрозділ розмістили в Україні, в районі Дарниці. Зазначала, що побутові умови служби досить важкими були, жили у землянках (окремих для жінок та чоловіків), які мали виходи безпосередньо до приладу керування артилерійським вогнем. Складно було слідкувати за гігієною: «Ми, дівчата, ще хоч якось за собою стежили, а хлопці – ті взагалі всі замурзані були» (Янпольская (Синева), 2018).

Висновки. Таким чином, служба британських і радянських жінок у ППО мала чимало спільного. Наприклад, вони переважали в особовому складі багатьох батарей обох країн, служили вони на однакових посадах, часто у змішаних підрозділах, тобто разом з чоловіками. Обидві країни змушені були відбивати потужні авіанальоти ворога, тому на їхні служ-

би ППО покладалося чимале навантаження. Чоловіки-військовослужбовці обох країн були збентежені появою жінок у ППО, так само як і суспільства, однак зрештою їм довелося прийняти цей факт. Британки виконували весь спектр обов'язків у ППО, крім заряджання артилерійських гармат та ведення стрільби з них. Існувала офіційна заборона для жінок на використання зброї. Однак є свідчення, що іноді британські жінки все ж порушували це табу. Згідно зі спогадами радянських ветеранок, вони також здебільшого не мали заряджати гармати, оскільки снаряди були важкими, і їм було фізично складно це робити. Водночас у разі загибелі чи поранення їхніх побратимів, до чітких обов'язків належало заряджання гармат та ведення стрільби, жінки офіційно ставали на заміну. Стосовно політики урядів, то Велика Британія могла собі дозволити приділити більше уваги підготовці кадрів до служби у спеціальних тренувальних закладах, тоді як в СРСР нерідко жінок навчали вже безпосередньо на фронті. Разом із тим, радянська влада, як не дивно, була більш щира з громадськістю щодо проблеми застосування зброї жінками на військовій службі. Вона не приховувала своїх намірів використовувати їх як повноцінних солдатів без жодних обмежень. Тоді як британський уряд використовував частину з них як комбатантів, водночас переконуючи громадськість, що жінки бойових ролей під час війни не виконують. Також британки у ППО не вважалися частиною Королівської артилерії, на відміну від їхніх побратимів.

Порівнюючи побутові умови, мусимо констатувати, що британки подекуди жили у більш комфортабельних умовах, ніж їхні радянські посестри. Вони проживали у хатинах Ніссен та наметах, мали більше можливостей для дотримання гігієни. Тоді як радянські жінки проживали в землянках і відчували труднощі з дотриманням гігієни. Житла військовослужбовців ППО у Великій Британії були розподілені на чоловічі та жіночі. В СРСР, оскільки жінок у цих військах було багато, також облаштовували для них окремі землянки.

Список використаних джерел і літератури:

Борисова (Козырева), Т. И. (2012). *Воспоминания*. ЯПОМНЮ. URL: <https://bit.ly/3f1jNki> (дата звернення: 23.05.2021).

Вестник противовоздушной обороны. (1982), 3, 73.

Галаган, В. Я. (1986). *Ратный подвиг женщин в годы Великой отечественной войны*. Киев: Главное издательство Издательского объединения «Вища школа», 304 с.

Галаган, В. Я. (1991). *Женщины советской Украины в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.)* (автореф. дис. ... докт. іст. наук: спец. 07.00.01 – Історія України). Київ, 44 с.

Заянчуковская, Р. М. (2015). *Воспоминания*. ЯПОМНЮ. URL: <https://bit.ly/3wFYrv5> (дата звернення: 23.05.2021).

Иванова, Ю. (2002). *Женщины в войнах Отечества. Военно-Историческая Антропология: ежегодник*, 346–356.

Мурманцева, В. О. (1974). *Советские женщины в Великой Отечественной войне*. Москва: Издательство «Мысль», 272 с.

Попова (Бутова), Е. А. (2013). *Воспоминания*. ЯПОМНЮ. URL: <https://bit.ly/3fbJydS> (дата звернення: 23.05.2021).

Родионова, М. Е. (2014). *Воспоминания*. ЯПОМНЮ. URL: <https://bit.ly/3fdillD> (дата звернення: 23.05.2021).

Сотникова (Клейменова), З. Г. (2019). *Воспоминания*. ЯПОМНЮ. URL: <https://bit.ly/3fIsISQ> (дата звернення: 23.05.2021).

Янпольская (Синева), В. П. (2018). *Воспоминания*. ЯПОМНЮ. URL: <https://bit.ly/3hOV3am> (звернення: 23.05.2021).

Allen, A. T. (2007). *Women in Twentieth-Century Europe*. Macmillan International Higher Education.

Broad, R. (2006). *Conscription in Britain, 1939-1964: The Militarisation of a Generation*. Taylor & Francis US.

Campbell, D. (1993). Women in Combat: The World War II Experience in the United States, Great Britain, Germany, and the Soviet Union. *The Journal of Military History*, 57(2), 301–323.

Carder, M. (2005). *Manning the Ack-Ack in Plymouth*. WW2 People`s War. URL: <https://bbc.in/3wsbCzA> (date of reference: 23.05.2021).

Collett Wadge, D. (1946). *Women in Uniform*. Dampson Low.

Degroot, G. J. (1997). Whose finger on the trigger? Mixed anti-aircraft batteries and the female Combat Taboo. *War in History*, 4(4), 434–453.

Goom, O. (2005). *Olive's Story*. WW2 People`s War. URL: <https://bbc.in/3fIshYI> (date of reference: 23.05.2021).

Harris, C. (2003). *Women at War in Uniform 1939-1945*. Sutton Publishing.

Harris, C. (2011). *Women Under Fire in World War Two*. BBC. History. URL: <https://bbc.in/2Si5ZoT> (date of reference: 23.05.2021).

Hayashida, T. (2016). Women in combat: Gender and the Armed Forces in Great Britain and Japan during the Second World War. *ZINBUN*, 46, 161–178.

Latham, M. (2003). *Life of an ATS girl on anti-aircraft duty*. WW2 People`s War. URL: <https://bbc.in/3hLLGj1> (date of reference: 23.05.2021).

Noakes, L. (2006). Women in the British army: War and the gentle sex, 1907-1948. In *Women in the British Army: War and the Gentle Sex, 1907-1948*. Routledge.

Pile, F. (1949). *Ack-ack: Britain's Defence Against Air Attack During the Second World War*. Harrap.

Quibell, J. (2004). *Joan Quibell's Diary Part Five May to December 1942*. WW2 People`s War. URL: <https://bbc.in/3vCCMTG> (date of reference: 23.05.2021).

Stott, J. (2005). *Life On The Anti-Aircraft Gun-sites WW2*. WW2 People`s War. <https://bbc.in/3woxiwr>

The National Archives (United Kingdom). Item number: 4096776. Catalogue reference: WO 373/157/165

The National Archives (United Kingdom). Item number: 4096978. Catalogue reference: WO 373/157/258

The National Archives (United Kingdom). Item number: 4096991. Catalogue reference: WO 373/69/334

Women's War Work in Britain. (1943). British Information Services, Information Division. URL: <https://bit.ly/346DxJ4> (date of reference: 23.05.2021).

Zalietok, N. (2018). British and Soviet Women in the Military Campaign of 1939-45: A Comparative Review. *MCU Journal, Gender Integration*, 9–40. <https://doi.org/10.21140/mcu.2018si01>

References:

- Borisova (Kozyreva), T. I.** (2012). *Vospominaniya* [Memories]. Ja POMNJu – I remember. Retrieved from <https://bit.ly/3fjNki> [in Russian].
- Vestnik protivovozdushnoj oborony* [Air Defense Bulletin]. (1982), 3, 73. [in Russian].
- Galagan, V. Ja.** (1986). *Ratnyj podvig zhenshhin v gody Velikoj otechestvennoj vojny* [Military feat of women during the Great Patriotic War]. Kiyev: Golovnoe izdatel'stvo izdatel'skogo obiedineniya «Vishha shkola», 304 s. [in Russian].
- Galagan, V. Ja.** (1991). *Zhenshhiny sovetskoj Ukriany v gody Velikoj Otechestvennoj vojny (1941-1945 gg.)* [Women of Soviet Ukraine during the Great Patriotic War (1941-1945)] (Extended abstract of doctor's thesis). Kiyev, 44 s. [in Russian].
- Zajanchukovskaja, R. M.** (2015). *Vospominaniya* [Memories]. Ja POMNJu – I remember. Retrieved from <https://bit.ly/3wFYrv5> [in Russian].
- Ivanova, Ju.** (2002). *Zhenshhiny v vojnah Otechestva* [Women in the Wars of the Fatherland]. *Voенно-Istoricheskaja Antropologija: ezhegodnik*, 346–356 [in Russian].
- Murmanceva, V. O.** (1974). *Sovetskie zhenshhiny v Velikoj Otechestvennoj vojne* [Soviet women in the Great Patriotic War]. Moskva: Mysl', 272 s. [in Russian].
- Popova (Butova), E. A.** (2013). *Vospominaniya* [Memories]. Ja POMNJu – I remember. Retrieved from <https://bit.ly/3fbjydS> [in Russian].
- Rodionova, M. E.** (2014). *Vospominaniya* [Memories]. Ja POMNJu – I remember. Retrieved from <https://bit.ly/3fdiILD> [in Russian].
- Sotnikova (Klejmenova), Z. G.** (2019). *Vospominaniya* [Memories]. Ja POMNJu – I remember. Retrieved from <https://bit.ly/3flsISQ> [in Russian].
- Janpol'skaja (Sineva), V. P.** (2018). *Vospominaniya* [Memories]. Ja POMNJu – I remember. Retrieved from <https://bit.ly/3hOB3am> [in Russian].
- Allen, A. T.** (2007). *Women in Twentieth-Century Europe*. Macmillan International Higher Education. [in English].
- Broad, R.** (2006). *Conscription in Britain, 1939-1964: The Militarisation of a Generation*. Taylor & Francis US. [in English].
- Campbell, D.** (1993). *Women in Combat: The World War II Experience in the United States, Great Britain, Germany, and the Soviet Union*. *The Journal of Military History*, 57(2), 301–323. [in English].
- Carder, M.** (2005). *Manning the Ack-Ack in Plymouth*. WW2 People`s War. URL: <https://bbc.in/3wsbCzA> (date of reference: 23.05.2021). [in English].
- Collett Wadge, D.** (1946). *Women in Uniform*. Dampson Low. [in English].
- Degroot, G. J.** (1997). *Whose finger on the trigger? Mixed anti-aircraft batteries and the female Combat Taboo*. *War in History*, 4(4), 434–453. [in English].
- Goom, O.** (2005). *Olive's Story*. WW2 People`s War. URL: <https://bbc.in/3fIshYI> (date of reference: 23.05.2021). [in English].
- Harris, C.** (2003). *Women at War in Uniform 1939-1945*. Sutton Publishing. [in English].
- Harris, C.** (2011). *Women Under Fire in World War Two*. BBC. History. URL: <https://bbc.in/2Si5ZoT> (date of reference: 23.05.2021). [in English].
- Hayashida, T.** (2016). *Women in combat: Gender and the Armed Forces in Great Britain and Japan during the Second World War*. *ZINBUN*, 46, 161–178. [in English].
- Latham, M.** (2003). *Life of an ATS girl on anti-aircraft duty*. WW2 People`s War. URL: <https://bbc.in/3hLIgJ1> (date of reference: 23.05.2021). [in English].
- Noakes, L.** (2006). *Women in the British army: War and the gentle sex, 1907-1948*. In *Women in the British Army: War and the Gentle Sex, 1907-1948*. Routledge. [in English].

Pile, F. (1949). *Ack-ack: Britain's Defence Against Air Attack During the Second World War*. Harrap. [in English].

Quibell, J. (2004). *Joan Quibell's Diary Part Five May to December 1942*. WW2 People's War. URL: <https://bbc.in/3vCCMTG> (date of reference: 23.05.2021). [in English].

Stott, J. (2005). *Life On The Anti-Aircraft Gun-sites WW2*. WW2 People's War. <https://bbc.in/3woxiwr> [in English].

The National Archives (United Kingdom). Item number: 4096776. Catalogue reference: WO 373/157/165 [in English].

The National Archives (United Kingdom). Item number: 4096978. Catalogue reference: WO 373/157/258 [in English].

The National Archives (United Kingdom). Item number: 4096991. Catalogue reference: WO 373/69/334 [in English].

Women's War Work in Britain. (1943). British Information Services, Information Division. URL: <https://bit.ly/346DxJ4> (date of reference: 23.05.2021). [in English].

Zalietok, N. (2018). British and Soviet Women in the Military Campaign of 1939-45: A Comparative Review. *MCU Journal, Gender Integration*, 9–40. <https://doi.org/10.21140/mcuj.2018si01> [in English].

Отримано: 26.05.2021